

Тетяна Антонюк
(Київ)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ІНТЕГРАЦІЯ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядається проблема міжнародного співробітництва в галузі вищої освіти, акцентується увага на необхідності посилення цієї складової як важливого фактора інтеграції національної системи освіти в світовий освітній простір та посилення її конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Ключові слова: вища освіта, міжнародне співробітництво, інтеграція, Болонський процес, світовий освітній простір, програми співпраці, мобільність, конкурентоздатність.

Татьяна Антонюк. Международное сотрудничество и интеграция в области образования как важный фактор конкурентоспособности украинской образовательной системы.

В статье рассматривается проблема международного сотрудничества в сфере высшего образования, акцентируется внимание на необходимости усиления этой составляющей как важного фактора интеграции национальной системы образования в мировое образовательное сообщество и усиление ее конкурентоспособности на рынке образовательных услуг.

Ключевые слова: высшее образование, международное сотрудничество, интеграция, Болонский процесс, мировое образовательное пространство, программы сотрудничества, мобильность, конкурентоспособность.

Tetiana Antoniuk. International cooperation and integration in the sphere of education as a significant factor of the competitiveness of Ukrainian educational system.

In the article the problem of international cooperation in the higher education sphere is examined, it is accented attention to the necessity of strengthening of this component as an important factor of integration of the national education system into global educational space and strengthening of it competitiveness at the market of educational services.

Key words: higher education, international cooperation, integration, Boulogne process, global educational space, programmes of collaboration, mobility, competitiveness.

Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти є важливою нормою Болонської співдружності освітян, оскільки реально сприяє підвищенню мобільності викладачів і студентів, самостійності студентів, рівня їх самоорганізації. Нині відкриваються нові перспективи у співпраці вітчизняних вищих навчальних закладів з зарубіжними вишами. Обмін викладачами і студентами є не лише реалізацією Болонських домовленостей, він виступає своєрідним каталізатором процесів модернізації і реформування української системи вищої освіти, забезпечує її органічне входження в міжнародний освітній простір. Освіта здатна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв'язків. Стає очевидним, що держава буде тим успішнішою, чим більше громадяни будуть здатні до спілкування зі світом. Отже, необхідно формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття зміни як природної норми, а застою, незмінності, застигlosti як прикрого винятку. Однією з найважливіших є безпосередня співпраця між університетами України та зарубіжних країн, яка має різні форми, ступені взаємодії та спирається на давні традиції. Перелік ВНЗ України, які здійснюють співпрацю з зарубіжними вишами, так само як тематика спільних проектів і програм сьогодні є далеко неповною і пошук нових форм та суб'єктів міжвузівської співпраці потребує особливої уваги і посилення. Обрана тема дослідження відповідає завданням Національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр., положенню про забезпечення академічної мобільності студентів та викладачів,

зокрема при реалізації спільних з іноземними університетами академічних програм, які містить новий Законопроект України "Про вищу освіту".

Помітний інтерес громадськості і науковців до цієї проблеми в сучасній Україні і за кордоном спостерігається з середини 90-х рр. ХХ ст., коли Україна стала членом Ради Європи і визначилася зі стратегією освітніх реформ. Питання міжнародного співробітництва в галузі освіти досліджують такі вчені, як В. Андрущенко [1; 4; 5], В. Бакіров [6], І. Вакарчук [2], М. Згуровський [11], О. Іванов [7, с. 82-86], В. Кремень [9, 10], Д. Табачник [11] та ін. Проблеми розвитку міжнародних зв'язків вітчизняних вищих навчальних закладів та процеси інтеграції української системи освіти в міжнародний освітній простір окреслені в нормативно-правових документах, що регламентують освітню галузь в Україні. Це, перш за все, Національна доктрина розвитку освіти, яка дає чіткі орієнтири національної політики країни у сфері освіти, Закон України "Про вищу освіту", Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. та інші документи. Проте дана тема не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в історичній літературі.

Метою даного дослідження є акцентування уваги на необхідності міжнародного співробітництва українських ВНЗ як важливого фактора реформування та модернізації національної системи освіти, її успішної інтеграції до світового освітнього простору та посилення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Із історії української освіти відомо, що традиційно українські виші завжди тісно співпрацювали із зарубіжними вищими школами. Провідні вищі навчальні заклади сучасної України з часу свого заснування формувалися і розвивалися на міцному фундаменті європейських університетських традицій. У дорадянський період університети на території підросійської України розвивалися як російські університети і будувалися на освітній системі, яку Росія в значній мірі запозичила у Німеччини. Німецький вплив проявлявся і в підборі кадрів для університетів, багато професорів які працювали в них були німцями за походженням чи здобували освіту в університетах Німеччини. Міжнародні зв'язки Харківського, Київського, Одеського університетів найбільш інтенсивно розвивались у німецькому напрямі. Ще більш інтенсивно міжнародні зв'язки розвивалися у Львівському та Чернівецькому університетах, які були підпорядковані Австро-Угорській імперії.

Традиція широких міжнародних зв'язків була майже перервана в радянський період історії університетів, особливо це стосується 30–50-х рр. ХХ ст. Вона почала поступово відроджуватися уже в кінці 60-х рр. ХХ ст. і швидко стала розвиватися в 90-ті рр. ХХ ст., коли Україна проголосила незалежність.

Новітня доба і утвердження України як демократичної правової соціальної держави ставить завдання забезпечити передачу позитивних знань, нічим не обмежуючи розвиток молодого покоління. Сьогодні поряд з відомими системами освіти (американською, японською) у світовому освітньому цивілізаційному просторі з'явилася українська система, яка зберігає кращі традиції теж добре знаної у світі радянської системи. Незворотними у ХХІ ст. є тенденції до глобалізації суспільного розвитку, очевидною є залежність прогресу кожної країни від здатності спілкуватися із світом. Суспільство стає людиноцентричним, отже найпріоритетнішими у ХХІ ст. стають наука як сфера, що продукує нові знання, і освіта як сфера, що олюднює знання і, насамперед, забезпечує індивідуальний розвиток людини.

Процес модернізації освіти окреслений у Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. Національна доктрина констатує, що освіта повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв'язків. Стає очевидним, що держава буде тим успішнішою, чим більшою мірою її громадяни будуть здатні до спілкування зі світом. Отже, необхідно формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття зміни як природної норми, а застою, незмінності, застигlosti як прикрого винятку [9, с. 12].

Усвідомлюючи свої потреби, Україна прагне утвердитися як новітня демократична держава. Від того, які внутрішні перетворення ми здійснимо, від чого відмовимося й що приймемо в національну систему освіти від європейських стандартів, буде залежати рівень нашої науки і освіти, ставлення до нас з боку світової спільноти.

Збереження і навіть посилення національного характеру освіти є нашим першочерговим завданням у процесі міжнародного співробітництва та інтеграції в світовий освітній простір, адже

жодна з країн-учасниць Болонського процесу національними пріоритетами поступатися не збирається, вони їх узгоджують як взаємно дотичні. Болонський процес – це інтеграція заради самоідентифікації і самоусвідомлення себе в європейському контексті. Країни-учасниці прийняли загальні “правила гри” щодо визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян, що істотно підвищує конкурентоспроможність європейського ринку праці й освітніх послуг. Ми прагнемо вийти на новий рівень інтеграції науки і освіти. Інформаційна революція вимагає постійного оновлення знань, вміння навчатися протягом усього життя. Отже викладач має бути потужним вченим, вести розгалужені наукові дослідження, залучати до цієї праці студента. Підвищення мобільності викладачів і студентів стає потребою часу. Сьогодні кожний вищий навчальний заклад укладає двосторонні угоди про співпрацю з університетами різних країн світу, розвиває кооперацію на рівні угод між університетами, окремими факультетами і спеціальностями. Нині діють різні проекти, які дозволяють вищим навчальним закладам в їх рамках розвивати міжнародні зв’язки. Зокрема, проект “Темпус”, що фінансується Європейським Союзом, організовуються та діють літні школи на базі національних університетів України, тісно співпрацюють університети з міжнародним благодійним фондом “Каріта”, “Союзом українських студентів Франції”, з Європейським молодіжним парламентом та представництвом ООН в Україні, створені на базі університетів “Міжнародні центри розвитку освіти”, “Молодіжні центри студентів та аспірантів тощо” [1, с. 39, 49, 50].

Співпраця з зарубіжними університетами на сьогодні найкраще налагоджена в провідних національних вищих навчальних закладах України. Так Київський національний університет ім. Тараса Шевченка регулярно, інтенсивно і результативно співпрацює з німецькими університетами. Ще до вступу України в Болонський процес, у 2003 р. за кордон для навчання, досліджень і викладацької роботи виїжджало майже 800 викладачів, науковців і студентів, з них понад 70 осіб до Німеччини. Подібний рівень інтенсивності академічних обмінів (70-80 осіб на рік) підтримується з Росією і Польщею. Другу по інтенсивності обмінів групу країн складають Чехія, Франція та США (20-40 осіб). Третю групу країн складають Великобританія, Італія, Швеція та Австрія (10-20 осіб) [7, с. 84.].

Міжнародне співробітництво є невід’ємною складовою діяльності Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Його головні напрями: асиміляція та використання міжнародного досвіду педагогів; організація та реалізація спільних міжнародних науково-дослідних проектів; гуманітарно-культурне співробітництво; підготовка фахівців для зарубіжних країн. На сьогоднішній день університет здійснює співробітництво з більш ніж тридцятьма партнерами [4, с. 36].

Звичайно, потік академічних обмінів у напрямку зі сходу на захід є значно інтенсивнішим, ніж у зворотному напрямку. На жаль, зберігаються загальні обставини та чинники, які сьогодні обмежують чи навіть гальмують нашу співпрацю з зарубіжними університетами. По-перше, це загальна ситуація в Україні, яка все ще переживає трансформаційні процеси в усіх сферах суспільного життя. Державне фінансування освіти поки що недостатнє. По-друге, розвиток академічних обмінів з центральноєвропейськими університетами стримує рівень володіння іноземними мовами наших студентів і викладачів. Методика і рівень вивчення іноземних мов, який дістався нам у спадок від радянської системи такий, що реально лише половина із тих студентів, які вивчали, наприклад, німецьку мову в середній школі, спроможні використати ці знання як фундамент для подальшого достатнього оволодіння мовою. По-третє, з часу отримання незалежності Україна розпочала реформування своєї системи освіти. Цей процес ще не завершено. Але один із основних напрямків цієї реформи вже визначився – це переорієнтація на багатоступінчасту англо-американську систему вищої освіти (бакалавр – магістр), що не може не позначитися на академічних обмінах з Центральною Європою.

Важливою складовою міжнародної співпраці в сфері вищої освіти є залучення на навчання іноземних громадян. Станом на 2010 р. більш як 3,3 млн. студентів навчалися у вищих навчальних закладах за межами своїх країн, що склало приріст у 53% порівняно з 1999 р. В Україні навчається 45 тис. (1,6% від загальної кількості українських студентів). За кількістю іноземних студентів вона посідає 21 місце в світі [3, с. 66].

Поглиблення інтеграційних процесів усіх сфер життєдіяльності суспільства, посилення контактів та обміну досвідом між європейськими країнами та країнами світу вимагає і від галузі вищої освіти якомога ширшого залучення талановитої молоді до участі в процесі вдосконален-

ня якості вищої освіти. Вища освіта покликана формувати у студентської молоді професійну компетентність, яка їй необхідна для працевлаштування на європейському та світовому ринках праці. У сучасних умовах вища освіта характеризується інноваційністю, що забезпечується дієвістю механізмів інтеграції. Участь в міжнародних проектах, зокрема за програмами Європейського Союзу Tempus / Tacis дає можливість підвищувати якість професійної підготовки студентів. Якість професійної підготовки фахівців є головною метою при розробці стратегії вищої освіти. У всіх документах, які супроводжують Болонський процес, наголошується на тому, що протягом останнього десятиліття вища освіта сформулювалася як галузь, яка гарантує високий рівень інтелектуального, наукового та культурного потенціалу суспільства. Вища освіта сприяє підвищенню якості підготовки студентів за рахунок поглиблення постійного взаємозв'язку між урядами, громадськими організаціями, ВНЗ, науковими установами, студентами, викладачами, вченими. Інтеграційні процеси у галузі вищої освіти мають свої особливості. Їх суть полягає в тому, що державна політика європейських країн повністю визнає різноманітність місій вищої освіти (навчання, наукові дослідження, послуги, пов'язані із соціальним та культурним розвитком нації), сприяє створенню рівних можливостей щодо здобуття якісної освіти не лише у своїй країні, а й розширенню доступу студентів до європейської вищої освіти. Мобільність студентів, викладачів, дослідників необхідна для збагачення європейським досвідом, оволодіння яким сприяє покращенню якості навчання і дослідженню проблем європейської вищої освіти, що підсилює академічну та культурну інтернаціоналізацію. Цей досвід цінний тим, що дозволяє ознайомитись із такими глобальними тенденціями розвитку європейського простору вищої освіти як прагнення до демократичної системи освіти, тобто доступність вищої освіти всьому населенню країни, спадкоємність рівнів, ступенів; з процедурою надання автономності та самостійності ВНЗ; забезпечення прав на вищу освіту усім, хто її потребує; розширення ринку освітніх послуг; відхід від орієнтації на "середнього студента", підвищений інтерес до обдарованої молоді; пошук додаткових ресурсів для освіти осіб з відхиленнями розвитку, інвалідів; розширення системи вищої освіти та зміна соціального складу студентів (склад стає більш демократичним); постійне оновлення програм навчання студентів.

Вирішення проблем світового освітнього простору забезпечується за допомогою великих міжнародних проектів і програм: Еразмус, метою якого є забезпечення мобільності студентів країн Європейської Співдружності, у межах програми 10% студентів мають можливість пройти навчання у ВНЗ іншої європейської країни; Лінгва, програма підвищення ефективності вивчення іноземних мов, починається з початкових класів; ЄСПРІТ – програма, яка об'єднує зусилля європейських університетів, НДІ, комп'ютерних фірм для створення нових інформаційних технологій; Іріс – система проектів, спрямованих на розширення професійної освіти жінок; АПОЛ-ЛО, яка організовує навчання у ВНЗ європейського зразка; DAAD – стипендіальні програми Німецької служби академічних обмінів, які спрямовані на підтримку міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та на реалізацію програм обміну в обох напрямках, тобто підтримка перебувань з метою навчання та проведення досліджень німців за кордоном та іноземців у Німеччині; AIESEC – програми Міжнародної асоціації студентів та молодих спеціалістів, які працюють у сфері економіки, управління та інформаційних технологій, програми зарубіжних стажувань, котрі дозволяють оволодіти практичними знаннями в даних галузях. AIESEC займається проведенням конференцій, семінарів з молоддю у різних країнах; IREX "Акт на підтримку свободи" (програма Ради міжнародних досліджень та обмінів, надає можливість студентам першого, другого, третього курсів ВНЗ з п'ятирічним терміном професійної підготовки навчатись протягом одного року в університетах чи двох-трьохрічних коледжах США, де вони студіюють такі навчальні курси як бізнес, економіка, журналістика, дисципліни інформаційно-комп'ютерного спрямування, право, міжнародні відносини, сільське господарство, соціологія, політологія), міжнародні неурядові програми "Дружба без кордонів", СЕЗАМ тощо [8, с. 34].

Велику роль у підвищенні якості професійної підготовки студентів відіграє участь у програмі Європейського Союзу – Tempus / Tacis. Загальна мета цієї програми – підтримка соціальних та економічних перетворень у країнах-партнерах. Її реалізація відбувається зокрема і через удосконалення систем вищої освіти у цих країнах на основі взаємодії з навчальними закладами як членів Європейського Союзу, так і країн, що до нього не належать. Головним положенням функціонування даної програми є усвідомлення особливо важливої ролі вищих навчальних закладів у процесі економічних, соціальних і культурних змін, а також тієї думки, що вищі заклади освіти

є резервом спеціалізованих знань та людських ресурсів [12]. Основні напрями реалізації даної програми досить різносторонні. Вони напрацьовувалися поступово за період із середини 90-х рр. минулого століття, коли національні ВНЗ стали партнерами таких міжнародних проектів за програмою Tempus / Tacis як AGFED; SusFood; Susfarm; AGRIPOL; Conception of the sustainable development in the training of specialists for agriculture.

Програма Tempus / Tacis реалізує цілий ряд завдань. Серед них особливе місце займає допомога ВНЗ при створенні нових та реорганізація існуючих курсів. Робота в міжнародному проекті дозволяє ввести за рахунок вибіркової частини до навчальних планів нові дисципліни. Зокрема, в Національному авіаційному університеті, “Екотрофологія” для студентів напрямів підготовки “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”, “Водні біоресурси та аквакультура”; “Право Європейського Союзу” – для студентів напряму “Право”; “Концепція сталого розвитку” – для студентів ОКР магістр природничих, економічних та гуманітарних спеціальностей. Утворилися нові кафедри, зокрема кафедра екотрофології на екологічному факультеті, яка стала центром прикладних наукових досліджень викладачів та студентів, підготовки та видання наукової, навчальної та методичної літератури. За рахунок коштів проекту видаються методичні посібники, монографії, навчальні посібники з грифом МОН України, створюються навчальні посібники за участю міжнародного колективу: учених університетів-партнерів та українських вишів [8, с. 35].

За програмою Tempus / Tacis здійснюється проект “AGRIPOL”, завданнями якого є проведення комунікативного тренінгу, ознайомлення з технологіями менеджменту часу, стратегіями регулювання конфліктів у професійній та діловій сферах. У цьому проекті взяла участь значна кількість науково-педагогічних працівників економічного, юридичного та факультету лінгвістики, адміністрація цих факультетів, проректори університетів протягом першого року дії проекту. З ними працювали практичні психологічні фірми BMW, фахівці з міжнародного права та права Європейського Союзу країн, представники котрих були нашими партнерами по проекту. Це дозволило на наступний рік організувати та провести за кошти проекту таку роботу самостійно, без іноземних колег, зі спеціалістами обласних державних адміністрацій України та адміністративним апаратом одного з галузевих міністерств України [8, с. 35-36].

Програма Tempus / Tacis реалізує завдання ще одного напряму – це надання матеріальної допомоги ВНЗ щодо вдосконалення матеріально-технічної, методичної бази професійної підготовки. Для українських університетів проблема фінансування цих статей витрат є надзвичайно складною, особливо це стосується ВНЗ, контингент яких сягає понад 30–40 тис. студентів. Існують значні проблеми із забезпеченням відповідними матеріалами, лабораторним інструментарієм, технічним оснащенням проведення практичних та особливо лабораторних занять. Участь у проектах за даною програмою дозволила за кошти проектів створити на чотирьох факультетах НАУ ресурсні центри, забезпечивши їх сучасними офісними меблями, придатними для проведення міні-конференцій, круглих столів, семінарів, а також для навчання студентів та організації їхньої навчальної та наукової позааудиторної роботи; новітнім комп'ютерним парком з підключенням його до локальної мережі та мережі Інтернет; закупити відповідно до потреб факультетів за їхніми замовленнями спеціальну та методичну літературу українською й іноземними мовами. Обладнана та технічно оснащена спеціальна аудиторія для проведення міжнародних веб-конференцій, поповнений бібліотечний фонд та особисті фонди спеціальної літератури науково-педагогічних працівників, учасників проекту. Однак надання матеріальної допомоги ВНЗ даною програмою відбувається виключно в тому обсязі, який є необхідним для реалізації мети та виконання завдань проекту. TEMPUS / TACIS не забезпечує фінансування наукових досліджень [7, с. 36-37].

За програмою Tempus / Tacis здійснюється стажування викладачів у європейських ВНЗ – партнерах українських вишів, що має велике значення в напрямі підвищення якості професійної підготовки студентів. Стажування має різні терміни: від одного тижня до трьох місяців. Короткотривале перебування в іншому ВНЗ переслідує мету вивчити досвід організації навчального процесу, ознайомитися з технологіями інтерактивного навчання, з особливостями проведення занять практичного спрямування та організації виробничої практики. Тривале стажування передбачає комплексне ознайомлення зі специфікою професійної підготовки студентів у ВНЗ відповідної країни (як у класичних університетах, так і у ВНЗ галузевого значення). Організовувались відвідування міжнародних тематичних виставок (наприклад, у Парижі у 2006 та 2007 рр.),

зустрічі з представниками державних органів (міністерств освіти, галузей, відповідних департаментів урядових структур), які здійснюють фінансову підтримку вищих закладів освіти, беруть участь у формуванні пакету державних та галузевих стандартів і надають автономію ВНЗ щодо вибору напрямів підготовки фахівців, змістового та методичного забезпечення; з роботодавцями (керівниками установ, промислових підприємств, виробничих підрозділів, з фермерами), котрі сприяють ефективності практичного навчання студентів, надаючи безкоштовно техніку та ремонтуючи і поновлюючи її (фірма CLAAS, Німеччина), забезпечуючи місце, вивченню досвіду роботи органів студентського самоврядування (зокрема, зустрічались з представниками студентських гільдій в університетах Великобританії, які на основі обмінів студентів потім приїздили до України). Викладачі кафедр іноземних мов стажувались протягом двох-трьох місяців у ВНЗ, партнерах проектів з Великобританії та Німеччини, поглиблюючи прикладний та комунікативний аспекти володіння професійно спрямованою іноземною мовою, удосконалюючи навички зі спеціального перекладу.

Якість професійної підготовки значно підвищується за умови перетворення студентів з об'єктів у суб'єкти, що забезпечує їх активну діяльність у ВНЗ і вплив на організацію, зміст, методи, прийоми професійного навчання. Програма Tempus / Tacis передбачає не лише стажування викладачів, а й навчання, проходження практики, стажування студентів, що відбувається у ВНЗ Німеччини, Великобританії, Франції, Чехії, наших партнерах по міжнародних проектах. Студенти НАУ вивчали лісове і садово-паркове господарство, правову діяльність, ветеринарну медицину, менеджмент та фінанси у державних і приватних підприємствах країн Європейського Союзу. Певна кількість студентів, учасників проектів, виявили бажання продовжити співпрацю з цими закладами освіти, і така можливість була надана ВНЗ – партнерами. Вони закінчили магістратуру в університеті імені Юстуса Лібіха у м. Гессен, Німеччина, навчались в аспірантурі, здобули науковий ступінь PhD (з економіки та ветеринарної медицини). Міжнародна активність сприяла їхньому перспективному працевлаштуванню як у Німеччині, так і в Україні [8, с. 37-38].

Отже, нині відкриті нові перспективи у співпраці вітчизняних вищих навчальних закладів з зарубіжними вишами. Обмін викладачами і студентами як реалізація Болонських домовленостей в частині підвищення академічної мобільності, проведення спільних нарад і наукових форумів, обмін науковими публікаціями, проведення спільних наукових досліджень, стажування в університетах – далеко не повний перелік каналів співпраці українських і зарубіжних вищих навчальних закладів. Загальна підтримка підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців та адміністративних працівників, бажання всіх причетних до освіти усунути будь-які перепони щодо вільного пересування суб'єктів освіти забезпечать українській системі освіти істотне підвищення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг та посилять роль освіти в суспільних перетвореннях.

У перспективі подальших розвідок у даному напрямку нами планується розкрити процес співпраці українських національних ВНЗ з зарубіжними університетами; з'ясувати форми, ступінь, результативність співпраці, проблеми, які існують на шляху поглиблення і розширення інтеграції української системи освіти в міжнародний освітній простір та шляхи їх усунення; проаналізувати програми співпраці та шляхи їх реалізації в умовах реформування української системи освіти; з'ясувати особливості адаптації Болонського процесу до української системи освіти; виявити основні фактори стримування інтеграційних процесів; узагальнити основні результати дослідження.

Джерела та література:

1. Андрущенко В. Австрія і Україна в структурі європейських освітніх стратегій: проблеми взаємодії / В. Андрущенко // Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва. [Збірник наукових праць]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – 160 с.
2. Вакарчук І.О. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку [Текст]: болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / І.О. Вакарчук / Фонд "Європа ХХІ"; [за ред. І.О. Вакарчука]. – К.: Агентство "Україна", 2009. – 64 с.
3. Добрянський І. Боротьба за іноземних студентів: чекати не можна / І. Добрянський, О. Наумець // Освіта і управління. – Т. 14. – Ч. 1. – 2011. – С. 65–72.
4. Звіт про роботу НПУ імені М.П. Драгоманова за 2004/2005 навчальний рік / [Укл. Р.М. Вернидуб, Л.Л. Макаренко, Г.О. Плохатнюк; За заг. ред. акад. В.П. Андрущенко, проф. П.В. Дмитренка]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 157 с.

5. Звіт ректора Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Андрушенка Віктора Петровича за 2003–2010 роки. – К., 2010. – 184 с.
6. Звіт ректора Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна В.С. Бакірова за 2003–2010 роки. – Харків, 2010. – 131 с.
7. Іванов О. Досвід та перспективи співпраці Київського національного університету імені Тараса Шевченка з центральноєвропейськими університетами / О. Іванов // Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва. [Збірник наукових праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 160 с.
8. Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору. – К.: “Вища освіта України”, 2012. – 558 с.
9. Кремень Василь Григорович. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
10. Кремень В.Г. Розвиток освіти України в контексті загально цивілізаційних змін: лекція / В.Г. Кремень / Волинський державний університет ім. Л. Українки. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету ім. Л. Українки, 2007. – 44 с.
11. Табачник Д.В. Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти / Д.В. Табачник, М.З. Згуровський, В.С. Журавський. – К.: НТУУ “КПІ”, 2003. – 200 с.
12. Франція у європейському просторі вищої освіти / [упор. Г.Г. Крючков, В.Б. Бурбело]. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2005. – 169 с.